

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
BÖLCSESZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR

SEBESTYÉN HAJNALKA

AZ ŐRSÉG TÖRTÉNETE

a 17. század közepén

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Történelemtudományi Doktori Iskola, vezető: Dr. Óze Sándor DSc
Társadalom- és Életmódtörténeti Műhely, vezető: Prof. Dr. Ö. Kovács József

Témavezető:
Dr. J. Újváry Zsuzsanna PhD, egyetemi docens

2026.

I. A kutatás előzményei, forrásai és problémafelvetés

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karán a Történettudományi Doktori Iskola Társadalom- és Életmódtörténeti műhelyének hallgatójaként Dr Zimányi Vera és Dr J. Újváry Zsuzsanna tanáraink ajánlására kezdtem el foglalkozni az Őrség történetével a Batthyány család Levéltárában fellelhető két, a 17. század közepén keletkezett összeírás adatai alapján. Az Őrségben már a honfoglalás kora óta különleges státusú, bizonyos önállósággal és szabadságjogokkal rendelkező, őrt álló népek éltek és védték a magyar állam határait. Őri szerepük azonban később a királyi határvédelem kiépülésével fokozatosan jelképpé vált, 1391-ben pedig Luxemburgi Zsigmond király földjeiket eladományozva nagyrészt jobbágysorba süllyesztette őket. 1524-ben a Batthyány családhoz kerültek és maradtak ennél a főúri családnál az 1848-as jobbágyszabadításig. A két magyar nyelvű összeírást a török hódoltság és az ehhez köthető kettős adóztatás idején, 1648-ban és 1651-ben¹ készítették el a terület akkori földesura, Batthyány I. Ádám utasítására, aki dunántúli főkapitányként újra katonaként is alkalmazta őket és kiváltságaikat részben vagy egészben meghagyta, illetve visszaadta. Az Őrség történetéről, népességéről, gazdaságáról már több kiváló tanulmány született, de az összeírások minden adatát felhasználó összefoglaló munka még nem. Ezért vállalkoztam rá, hogy a 17. századi Őrség társadalmi, gazdasági, mikrotörténeti feldolgozását elkészítsem.

A kutatás célja tehát a 17. századi őrségi emberek életének bemutatása volt a két időbeli metszetben, amelyeket egy 50 évvel későbbi, dunántúli gazdasági összeírással² is összehasonlítottam. A forrásokat kiegészítik, színesítik és élettéltel töltik meg a Batthyány I. Ádámhoz írt supplikációk,³ missilisek,⁴ török vonatkozású iratok,⁵ korabeli katonalajstromok,⁶ a hajdúk és katonák adóösszeírásai is, amelyeket szintén felhasználtam.⁷

Munkám során három kérdésre kerestem választ.

¹Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, továbbiakban: MNL OL Batthyány család levéltára, Urbáriumok P1322,

²1696-ban I. Lipót a tervezett adóügyi reformmal kapcsolatban népességösszeírást rendelt el a dunántúli megyékben, emiatt keletkezett az 1697-es őrségi összeírás. BENDA Kálmán (főszerk.), *Magyarország történeti kronológiája*, II. kötet, 1526-1848. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 519; HU MNL OL E 156-a. Fas.039 - No. 058. 1697. márc. 31. Paul Wibmer készítette.

³MNL OL Batthyány család levéltára, P 1322, Központi Körmen di Igazgatóság Levéltára, Supplicationum merita 1642, 1645, 1646, 1648, 1649.

⁴MNL OL Batthyány család levéltára, Missiles, P 1314

⁵MNL OL Batthyány család levéltára, Török vonatkozású iratok II. P 1313.

⁶BATTHYÁNY-STRATTMAN László Múzeum, Körmen di, Történeti Dokumentációs Gyűjtemény, http://muzeumkormend.hu/sites/default/files/csatolt-fajl/palyazat/2016-12-29/nka_rest_2013.pdf 2022.

⁷MNL OL, Batthyány család levéltára, P 1322/35. 1640. szept.7. 42-es kötet 346.

Az első kérdés; hogyan éltek meg az Őrség katonaparasztjai a hódoltság okozta háborús viszonyokat, hogyan tagozódtak be a jobbágyi státusba, katonák voltak, őrállók, jobbágyok vagy szabadok és milyen feladataik, kötelezettségeik voltak. Milyen volt a társadalmi, gazdasági, vagyoni háttérük, szegényebbek vagy éppen gazdagabbak voltak a velük együtt élő őrségi jobbágyoknál. Továbbá miben különbözött, ha különbözött a helyzetük az ország más területein található hajdútelepítések lakóitól.

A második kérdéskörben arra kerestem a választ, hogy vajon a 18 őrségi falu összes lakójának, legyen az jobbágy, ispán, őrnagy, hajdú, katona, házzal bíró zsellér, (Inquilinus) vagy ház nélküli zsellér (Subinquilinus), ács stb társadalmi és gazdasági helyzete különbözött-e és ha igen, milyen minőségben az adott kor más, a törökök által veszélyeztetett vagy éppen hódoltatott magyarországi területek lakóinak helyzetétől.

A harmadik kérdéskör a két fő forrás összehasonlítása volt; milyen változások történtek a két összeírás között eltelt 3 év alatt. Jelen munkában azt a törekvést igyekeztem követni, hogy a társadalom legkisebb egységeit, azaz a családokat és az életkörülményeiket a legapróbb részletekig megvizsgáljam és bemutassam.

II. A kutatás egyéb forrásai és módszere

Első lépésben a két fő összeírás adatait dolgoztam fel excell táblázatban falvanként, családonként, állatokkal, teleknagyságokkal, gyermekek számával és korával. Azután az 1648-ban összeírt családokat és gyermekeket kerestem meg az 1651-es összeírásban. Ideális esetben mind a családot, mind a gyermekeket hiánytalanul megtaláltam, sőt még a három év alatt született gyermekek száma is újabb adatokkal gazdagította a kutatást. Gyakran azonban nem találtam nyomát 1651-ben egy-egy gyermeknek vagy családnak. A két adatsorban történt változásokat is táblázatban és grafikonokban jelenítettem meg. Ezt követően összegyűjtöttem az általam fellelt összes, az Őrségről készült könyvet, tanulmányt, egyéb összeírást, levelet, supplikációt és lajstromot, amelyek segítségével kirajzolódott a 17. század közepére jellemző gazdasági és társadalmi háttér is. A különböző források páratlan és mélyebb bepillantás lehetőségét nyújtották az őrségi emberek és családok életébe, amely egyben hiánypótló is lehet a paraszti társadalom személyi és családi források vonatkozásában is.

A lakosság létszámára viszonylag pontos következtetéseket vonhattam le a részletekből, ugyanis minden összeírt férfi mellé, hacsak nem írták, hogy éppen özvegy, számoltam egy házastársat is, és az így kapott felnőttek létszámához hozzáadtam a gyermekek számát. A lakosság adatainak feldolgozása után megvizsgáltam az állatok számában történt változásokat is

a három év vonatkozásában. Ha csak ezek az adatsorok álltak volna a rendelkezésemre, már ez is felhívta volna a figyelmet valami szomorú, hanyatló folyamatra, ami az 1648-tól 1651-ig tartó időszak alatt ment végbe.

Ezután rendszereztem a telkek számát, nagyságát és a két összeírásban található eltéréseket. Ezekben az adatsorokban találtam a legkisebb változásokat. Az adatokat színesítette az 1697-ből fennmaradt német nyelvű, tisztán gazdasági jellegű összeírás is. Ezt az összeírást – amely bár egészen más célból és szempontok alapján készült, mint a két előző – jól tudtam használni a művelt és puszta telkek nagyságát, a családnevek azonosságát, a lakosság számát és változását illetően. Ezeket a változásokat is igyekeztem több szempontból megvizsgálni. Ez az összeírás a családi állapotokra vonatkozóan ugyan kevesebb adatot tartalmazott, mindössze a jobbágyok neveit, teleknagyságát, gyermekeiknek számát nemek szerint, de életkor nélkül. Megtalálhatók azonban itt a nagy lábas jószágok, ökör, tehén, borjú, ló száma mellett a korábbi összeírásokban nem szereplő kisebb állatok is, mint disznók, kecskék, juhok, méhkasok, valamint a gabonafajták, úgymint búza, rozs, árpa, zab, a szénák mennyisége szekér szerint, szőlők és legvégül a más házában lakó zsellérek száma. A kisebb állatok számát csupán csak, mint érdekességet szerepeltettem, mert bár feltételezhetjük, hogy ötven évvel korábban is ugyanilyen fajta állatokat tenyésztettek, ugyanilyen módon és valószínűleg arányaiban hasonló mértékben, de a korábbi összeírásokban nem szerepelnek, így ezért azt, hogy a lakossághoz viszonyított arányuk mennyi volt, csak a nagy állatoknál lehetett kiszámolni és összehasonlításokat tenni.

Az 1697-es szénatermelést viszont igyekeztem részletesebben is megvizsgálni, mert erre vonatkozó adatok a korábbi összeírásokban is szerepeltek, bár nem azonos módon írták össze azokat. 1648-ban és 1651-ben a telkekhez tartozó kaszálót a falvak végén írták; *„Itt egy egész helyhez 3 szekér széna terem. Földök 12 köbölre való vagyon.”*⁸ 1697-ben azonban minden egyes összeírt adózó jobbágy mellett megírták, hogy neki személyesen hány szekér szénája van.

Az Őrségben a vizsgált időszak történetének megírását segítette és kiegészítette még a Batthyány Levéltárban fellelhető és a PPKE BTK Doktori Iskola egykori hallgatói által átírt, a területet érintő magyar nyelvű török levelek⁹ és nem utolsósorban az 1642–1651 közötti Batthyány I. Ádámhoz intézett alattvalói kérvények, (supplikációk) Őrségre vonatkozó anyagai is.¹⁰ Az említett levelekből és kérvényekből nemcsak azt tudhatjuk meg, hogy a korszak

⁸ MNL OL, Batthyány család levéltára, Urb., Ispánk falu összeírása, p. 434. (1648)

⁹ MNL OL Batthyány család levéltára, Török vonatkozású iratok II. P 1313; P1315 Missiles.

¹⁰ MNL OL, P 1322, 1642. 1645. 1646. 1648. 1649.

háborúi, járványai, törökök követelései és portyái hogyan hatottak a terület lakóinak életére, hanem azt is, hogyan éltek, vitáztak, verekedtek, pereskedtek, panaszkodtak. Rengeteg adatot találtam a Batthyány Levéltár nagy egységeiben, az Acta Antiquában, a Földesúri família iratai, valamint a Katonai iratok között is. A munkámat nagyban segítette az Őrség bejárása, különösen az Őriszentpéteri Szikszay Edit Múzeum anyaga, illetve Benczik Gyulával, a Vas Vármegyei Levéltár egykori munkatársával és kutatójával folytatott telefonos beszélgetéseink, amelyből sokat merítettem. Köszönet ezért mindannyiuknak.

III. A kutatás főbb eredményei

Az első kérdésben szereplő őrségi hajdúkról és katonákról a következőképpen ad számot a kutatás: a korra jellemző katonatelepítési szokások közül is különlegességével rajzolódik ki az őrségi, mert itt az őrségi fegyveresek akkor is a helyükön maradhattak, ha már nem szolgáltak katonaként. Az őrségi fegyveres népek családi- és gazdasági állapotjainak vizsgálatánál látható volt, hogy nem csak a két katonatepülésen, Szentpéteren és Szalafőn éltek, hanem szerte az összes faluban. Az őrségi fegyveresek aránya a lakosok számához képest 1648-ban 2,7%, míg 1651-ben 2,5% volt. Egy 1640-es katonalajstrom 71 őrségi katonáról és hajdúról ír, akik közül mindössze tízen éltek 1651-ben. Az 1642-43. évi, Batthyány Ádámmal írt 1462 db megvizsgált kérvény között 156 őrségi kérvényt és 181 kérvényezőt találtam, közülük 69 katonát – 1640-1651 között összesen 140 főt –, akik közül 15 főt találtam meg 1648-ban és 1651-ben, 14 katonának csupán a családját, vélhetően a gyermekeit vagy a családnevét, a többi katonának még a családnevét sem. Vagy nem voltak őrségi lakosok, vagy már nem éltek. A különböző források számot adnak arról, hogy a fogoly katonákkal és hajdúkkal a törökök különösen kegyetlenül bántak, az ő gyermekeiket raboltak el elsősorban, illetve arról hogy a fogoly katonákat ritkán engedték el váltságdíjért, legtöbbször megkínozták és megölték őket. A katonák gyermekeinél a fogyás 51 fő volt, arányában sokkal több, mint a jobbágyok gyermekeinél. Az írásokból azt is megtudhatjuk, hogy az összesen 140 fő katona csaknem mindegyikének volt földbirtoka, (átlag 1/3 telek) amelyek után korábban együtt adóztak, Batthyány I. Ádám idején azonban a többi őrségi lakossal együtt írták őket össze és általában csupán egy fertály hely után élveztek adómentességet, a többi után, ha volt, adózniuk kellett. De nem robotoltak, ruhát és ellátást Batthyány I. Ádámtól kaptak, amíg katonaként szolgáltak. A szentpéteri lovasok aránya az egész lovas seregest 3,3% – 5%-a volt, míg a gyalogos hajdúk aránya 19%, gyakorlatilag minden ötödik hajdú őrségi volt Batthyány I. Ádám seregében. A

két összeírásban 60 fegyveres neve szerepel, közülük 19 katona és 19 hajdú, azaz 38 fő volt állományban mindkét évben.

A második kérdéskörben az őrségi viszonyokat összehasonlítottam egy dunántúli (Rohonc-Szalónak) és két észak-magyarországi terület, (Diósgyőr vára és környéke, illetve Magyaróvár) kutatásainak eredményeivel. A választás azért esett ezen területekre, mert mindhárom terület az Őrséghez hasonló gazdasági és/vagy társadalmi adottságokkal rendelkezett a korban. Ezekből kiderült, hogy a vizsgált magyaróvári szántók jobb minőségűek voltak, mint az agyagos, hegyes-dombos őrségiak, és az ottani porták száma a korban 11%-kal nőtt, míg az őrségiak száma csökkent. Diósgyőr vára szintén a hódoltság peremvidékén található és ott is megvalósult a condomínium, a kétfelé történő adózás. Mindkét helyen találhatók szerek, de míg az Őrségben az elnevezés a településszerkezetet jelenti, Miskolcon a zsellérek szereit. A háztartások létszáma hasonló volt, mint az Őrségben, 5,18 fő/ háztartás. A Batthyány család birtokában lévő a Rohonc-szalónaki uradalom egyes adatait hasonlítottam össze az őrségi adatokkal, ahol hasonlóképpen, de egy köből gabonával többet adóztak egész telkenként, mint az Őrségben. A magyarországi és a hódoltsági falvak területén a falvak átlagos népessége 140 fő volt, addig az Őrségben ez mindössze 130, illetve 125 fő.

A harmadik kérdéskörben az 1648-as őrségi népesség létszámát és vagyonát hasonlítottam össze önmagával 3 esztendő távlatából. A lakosok száma az 1648-as 2208 főről 1651-re 2129 főre csökkent. 1648-ban az őrségi gyermekek száma 1087 fő volt, majd 267 gyermek született a következő összeírásig, így lennie kellett volna 1354 gyermeknek, ehelyett 1651-ben mindössze 1035 gyermeket írtak össze; 319 elköltözött, meghalt vagy elrabolták. Egyes falvakban találkozunk is tragikus számokkal. Kotormánszegen például 1648-ban még 37 fiúgyermek volt, 1651-ben már csak 23. Szalafőn a 98 fiúból 74 lett, 59 lányból csak 27. Erre a nagy különbségre a legvalószínűbb magyarázat a fentebb említett török gyermekrablás, tekintve, hogy az eltűnt gyermekek általában a 8-12 éves korosztályból adódtak, akiket talán már nem érintett olyan súlyosan a gyermekhalandóság és még házasságba sem léptek. A gyermekrablás, mint az a levelekből kiderül, a törökök kedvelt „szokása” és kényszerítő eszköze volt a különböző követeléseik „nyomatékosítására”. Az iratokból kiderül, hogy 1650-ben 56 gyermeket vittek el Szentpéterről és az 1651-es összeírásban találkozunk is a tragédia következményeivel. Ez a harmadik nagyobb gyermekrablás, amiről tudunk 1615-től.

A 458 őrségi családból 49 helyen találtam 71 mostoha gyermeket, ahol a családfő élt és valószínűleg újra megnősült. A forrásokból az is megállapítható, hogy 48 leány, 64 fiatalember és 49 özvegyesre jutott férfi kötött új házasságot 1648 és 1651 között. Sokan közülük valószínűleg egymással.

A három év alatt 64 férfi, 49 nő és a már említett 319 gyermek halt meg vagy tűnt el, összesen 432 fő, a lakosság 20%-a, ami mindenképpen tragikus adat. A zsellérek számaránya is 3,73%-ról 3,05%-ra csökkent.

Az 1697-es gazdasági jellegű összeírásban már csupán 549 főt írtak össze, ami 32 főt jelent falvanként. Ennek fő oka a törökök visszaszorításával járó háborúk pusztítása.

Az Őrség 18 falujában élő emberek életére számtalan, a fentiekén kívüli tényező is hatással volt. A határvédelem kötelességén kívül adott volt a föld nem túl jó minősége és meg kellett küzdeniük a domborzati viszonyokkal és az állattartás nehézségeivel is.

Az állatállományukat tekintve az 1648-as Őrségi jószágok száma 437 portán 296 ló, 959 tehén, 610 borjú és 657 ökör volt, ami portánként 0,7 lovat, 2,2 tehenet, 1,4 borjút és 1,5 ökröt, összesen átlag 5,84 állatot jelentett. Ezek az állatszámok 1651-re tragikusan lecsökkentek; 95 lóval, 161 tehénnel, 222 borjúval, 198 ökörral lett kevesebb, ami a szántást és az aratást is veszélyeztette, tovább gyengítve az ottlakók életminőségét.

Az Őrségi jobbágyszolgáltatások az 1576-os urbáriumban már szerepelnek, amely szerint egy egész telek után Szent György és Szent Mihály napján 40-40 dénár censust, 2 köből búzát, 1-1 köből rozst, illetve zabot, 12 tyúkot, 20 tojást, 1 meszely vaját és 1 meszely túrót kellett adózniuk. Közösén pedig 24 forint ökörpénzt, 22 forint legénypénzt és 12 forint ártánypénzt szolgáltatottak be. Ezek a tételek 100 évig nem változtak számottevően.

Az Őrség mezőgazdasági szempontból hazánk legszegényebb vidékei közé tartozott, a korban korszerűnek tekintett háromnyomásos gazdálkodást itt nem követték, továbbra is az irtáskultúra dominált a tájon, mert a felszínhez közel elhelyezkedő agyag, a sok csapadék és a talaj nagyfokú mészhíánya csak szegényes gazdálkodási lehetőségeket teremtett. A kaszálók 10-20 év alatt kimerültek, majd kiégték és felverte azokat a csarab, amelyet még az állatok is elkerültek. Itt is, mint az ország más területén is, nem az egész, hanem a résztelek volt a jellemző. 1648-ban a 184 egész helyen 478 résztelek osztozott, amiből pusztaként szerepelt 21,6 egész helyen 39 db résztelek. 1651-ben a 198 egész helyből 498 résztelek lett, amiből pusztá maradt 20,5 egész helyen 35 db rész. Érdekesség, hogy az 1651-es összeírásban 15 egész telekkel több szerepelt. Ennek fő oka Pankasz, amit 1648-ban nem írtak még össze, mert más földesura volt, de 1651-re a helyzet megváltozott, itt 11,25 egész teleknagysággal 15 működő, 6 pusztá telek volt. A két összeírásból úgy tűnik, hogy a jobbágyok a kisebb, elsősorban a fél és harmad telkeken gazdálkodtak, hiszen a nagyobb telkek több szolgáltatással is jártak.

Hogy mai léptékben pontosan mekkora volt a valóságban egy telek, azt az 1697-es összeírás alapján lehetett megbecsülni, amikor a telkeket és pusztákat holdban is megadták. A

45,75 működő egész hely 710 holdon terült el, ami egész telkenként 15,5 holdat jelent, a valóságban pedig ezen 172 porta osztozott, ami 4,13 holdat jelent háztartásonként. Az őrségi 15,5 hold is csak a fele, legfeljebb a háromnegyede az akkori átlagos teleknagyságnak, ami 20-30 hold volt országszerte a jellemző. A 17 összeírt őrségi falu közül nyolcban volt malom, hat a Kerka vizén és kettő a „Kis” patakon. S bár a malomtartás földesúri jog volt, az őrségiek ebben a tekintetben is különleges helyzetben voltak, mert ott paraszti malmok öröltek és nem tartoztak utána adóval és ezt a jogukat még a törökökkel szemben is sikerrel megvédték.

Kereskedelmüket, – amelyet az egész országban a magyarok tartottak kézben és a két nagyhatalom még a hadiállapotok alatt is eltűrt, és amelybe főként a hodosiak és a kapornakiak kapcsolódtak be – nehezítették a rabló csapatok pusztításai és a járványok okozta zárlatok. Az adókat be kellett fizetniük a mindenkori földesuruknak és az őket hódolásra kényszerítő törököknek. Sem maguk, sem gyermekeik nem voltak biztonságban a törökök fosztogatásai, adó- és rabszedései miatt és a soraikat ugyanúgy ritkította a rettegett fekete halál, a pestis, amint az ország más vidékeinek lakosságáét. Mindezekben túl küzdöttek a református hitükért is, amelyet a rekatolizáció egyre erőteljesebb térhódítása ellenére is sikerült megőrizniük. Mégis mindezen nehézségek ellenére az őrségiek megőrizték évszázados szabadságjogaik egy részét, katonákat adtak, őrt álltak és harcoltak az akkori ellenség, a törökök ellen, jelentették a csapatmozgásokat és védték, –ahogyan módjukban állt – a hazájukat.

IV. A témában végzett publikációs tevékenység

SEBESTYÉN Hajnalka, *A pestis története, különös tekintettel a magyarországi járványokra*, Janus Pannonius Tudományegyetem, BTK, Pécs, 1997. szakdolgozat

SEBESTYÉN Hajnalka, *Az őrség katonaparasztrajai Batthyány I. Ádám idején*, In: J. ÚJVÁRY Zsuzsanna (szerk.), *Batthyány Ádám és köre*, PPKE BTK, Piliscsaba, 2013. 37–44.

SEBESTYÉN Hajnalka, *Az 1642-es és 1643-as években Batthyány I. Ádámhoz érkezett szupplikációk rövid áttekintése és összehasonlítása*, In: J. ÚJVÁRY Zsuzsanna (szerk.), *Mindennapi élet a török árnyékában*, PPKE BTK, Pázmány Történelmi Műhely, Történelemtudományi Doktori Iskola, Khronosz, Piliscsaba, 2008. 143–154.

SEBESTYÉN Hajnalka, *Az őrségi katona- és hajdú-családok mindennapjai a 17. század közepén*, Konferencia előadás, 2019.

SEBESTYÉN Hajnalka, *Az Őrség uradalmának gazdaságtörténete a XVII. század közepén*, Konferencia előadás, 2020.

